

FICHTE KÉT KONCEPCIÓJA A FILOZÓFUS TÁRSADALMI FELELŐSSÉGÉRŐL

HANKOVSZKY TAMÁS

Tanulmányom címe megtévesztő lehet, amennyiben azt látszik ígérni, hogy két egymástól eltérő pozitív felelősségkoncepció részleteit fogom bemutatni, Fichte két elképzelését arról, milyen szerepe van a filozófusnak a társadalomban, milyen kötelessége van a szűkebb közösségével vagy akár az emberiséggel szemben, és hogyan tehet eleget neki. Csakhogy az egyik rekonstruálandó koncepció szerint a filozófus mint filozófus semmiféle közvetlen felelőséget nem visel embertársaiért, és tanulmányom nagyobbik részét az tölti ki, hogy elmondjam, miért nem. Csak a szöveg utolsó harmadában jutok odáig, hogy vázoljam, hogyan lépett túl Fichte ezen a korábbi koncepción, és milyen felelőséget ruházott később a filozófusra.

1. A TUDOMÁNYOS FILOZÓFIA ÉS AZ ELSZIGETELŐDÖTT FILOZÓFUS

Amikor 1799-ben Fichtét felelősségre vonták egy írásáért, amely a vád szerint ateista nézeteket képviselt, még ha alapvetően nem erre épült is a stratégiája, védekezésében arra a körülményre is felhívta a figyelmet, hogy írása egy filozófiai szaklapban jelent meg, vagyis nem a társadalom egészének, hanem a szakmabelieknek, a filozófusoknak szólt. A felelősség ilyen elhárításának elméleti hátterét az ész nyilvános és magánhasználatának Kant *Felvilágosodás-tanulmányából* jól ismert és Fichte által *Az erkölcsstan rendszerében* invenciózus módon megalapozott és továbbfejlesztett elmélete biztosítja. Ha a tudósközösségen belül bármely nézet¹ korlátozás nélkül előterjeszthető, akkor nincs jelentősége annak, hogy a kifogásolt írás ateista-e vagy sem. Ezt a szabadságot Fichte szerint nem a tudomány haladása céljából, ezen keresztül pedig a tágabb emberi közösség érdekében, hanem az igazságkereső szubjektum érdekében kell biztosítani. Ez az álláspont tükröződik az ateizmus-vita kontextusában született, beszédes című *Verantwortungsschrift*-ben is. „Hogyan lehetne

¹ Fichte: J. G. Fichtes als Verfassers des ersten angeklagten Aufsatzes, und Mitherausgebers des Philosophischen Journals Verantwortungsschrift. In: Reinhard Lauth *et al.* (Szerk.): *Johann Gottlieb Fichte Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1962–2010. (A továbbiakban: GA) GA I,6, 26-143; 33.

segíteni a szerencsétlenül, aki tévedésbe esett, és úgy véli, érvei vannak a bevett vallás igazsága ellen, ha tévedéseit nem szabad nyilvánosan előadnia, hogy kiderüljön, nincs-e mind között egy, aki el tudja oszlatni őket?”²

Egy évvel korábban *Az erkölcsstan rendszere* egy átfogó elméletbe ágyazva hasonlóképpen érvelt.³ A kiindulópontot a tudománytan ritkán rekapitulált alapgondolata szolgáltatta. Az én, amelyet a jénai Fichte filozófiája középpontjába állított, kezdettől fogva az ész metaforája volt,⁴ és az évek során egyre világosabbá és hangsúlyosabbá vált, hogy itt nem egy individuális énről vagy észről van szó. Ennek megfelelően a moralitás végcélja, vagyis az én önazonossága, önállósága végső soron nem az egyes ének, hanem általában az én, az „én-ség” vagy az ész önazonosságát, önállóságát jelenti. Aki belátja, hogy individuális énje ebben az összefüggésben csak eszköz: általában véve az erkölcsiség mint cél eszköze, az azt is belátja, hogy nem elég, ha ő maga erkölcsös, hanem a többiek erkölcsösségére ugyanolyan szükség van. Az ilyen ember így beszél: „Erkölcsiséget akarok általában; teljesen mindegy számomra, hogy *bennem* vagy rajtam *kívül*.”⁵ Tisztában van azonban saját felelősségével is. Önállóan és szabadon kell keresnie a cselekvés helyes útjait, ennek érdekében pedig az igaz véleményeket. Aki lelkiismeretes e keresésben, annak azt kell gondolnia, hogy jó úton jár, és másokat is meg kell győznie arról, hogy ő jár a jó úton. Mivel felelős az általában vett erkölcsiségért, a többiekért is felelősséget fog vállalni.

Itt azonban egyelőre még nem a filozófusokról és az ő sajátos felelősségükről van szó, hiszen a másik ember meggyőzésének kivétel nélkül „mindenki céljának kell lennie”.⁶ A meggyőzés azonban – ha filozófiai, ha nem – mindig közös kiindulópontot feltételez, az érvelés mindkét fél által elfogadott premisszáit. Fichte *szimbólumnak* nevezi azt, amiben a vitázó felek, illetve a morális közösség egésze egyetért. A legtöbb ember, még ha azt hiszi is, hogy önállóan gondolkodik, többnyire csak a szimbólum elemeit ismételési és variálja, kora közvélekedését visszhangozza.⁷ Vannak azonban, akik képesek az önálló gondolkodásra, és ennek során olyan tételeket állítanak fel, amelyek ellentétesek a szimbólummal. Azt is tudják, hogy ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy

² Fichte: *Verantwortungsschrift* 31.

³ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere a tudománytan elvei alapján.* (Ford. Berényi Gábor) In. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere.* Budapest, Gondolat, 1976. 75-474; 324-350. Az iméntivel analóg érv a 347. oldalon található. (GA I,5, 21-317; 209-227; 225)

⁴ Fichte: *Entwürfe zur Recension des Aenesidemus.* GA II,2,287-314; 287. Vö. Fichte: *Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre* GA I,3, 311-460 és GA I,4, 1-165; GA I,3,313, Fichte: *Az erkölcsstan rendszere.* 75 (GA I,5,21)

⁵ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere.* 326 (GA I,5,210) A fordítást módosítottam.

⁶ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere.* 330 (GA I,5,213)

⁷ Vö. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere.* 346 (GA I,5,224)

e tételek hamisak, hiszen a szimbólum soha nem lehet a végső igazság, mert „folytonosan változnia kell; a szellemek kölcsönhatásának előrehaladásával ugyanis fokozatosan növekszik azon dolgok száma, amelyekben egyetértenek.”⁸ Mivel a lelkiismeret az igazság egyre mélyebb feltárására kötelez, annak, aki úgy gondolja, hogy olyan felismerésre jutott, ami miatt el kell vetnie a szimbólumot, valahogyan meg kell győződnie arról, hogy egy igazságra, nem pedig individualitása valamilyen esetleges következményére bukkant. Erről csak úgy győződhet meg, ha tételeit megvitatja egy másik önálló gondolkodóval, akit individualitása bizonyára más irányba vezetne. Ha egyetértenek, akkor bátran hiheti, hogy valóban egy igazságot fedezett fel. Keresni fogja tehát az önálló gondolkodók társaságát, és úgynevezett „tanult közösséget”⁹ alakít ki velük. Ennek tagjai mind kételkednek a szimbólumban, és azért vannak együtt, hogy olyan nézeteket vitassanak meg, amelyek nincsenek összhangban vele.

A tudományos élet fórumait tehát az önálló gondolkodók – köztük mindenekelőtt a filozófusok, akiket Fichte eminens értelemben vett tudósoknak tekint – *saját érdekükben* hozzák létre. Heterodox nézeteiket nem a tudomány előmozdítása céljából terjesztik elő, nem is azért, mert felismerték, hogy képességeikből fakadó sajátos felelősséggel tartoznak az emberiségért, de még csak nem is azért, amiért a hétköznapi emberek fejtik ki elképzeléseiket a jóról, vagyis hogy az erkölcsiség előmozdításáért viselt felelősségük jegyében meggyőzzék a környezetüket a maguk biztosnak vélt igazáról. Éppen ellenkezőleg. A filozófus nem biztos benne, hogy igaza van, és egyszerűen azért teszi közzé tételeit, mert meg akar győződni róla, hogy jó úton jár-e, amikor elveti a szimbólumot, és ennyiben *kívül helyezi magát a morális közösségen*. A közösség érdekeit inkább az állam tartja szem előtt,¹⁰ amikor eltűri, hogy egyesek ne a

⁸ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 331 (GA I,5,213)

⁹ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 345 (GA I,5,223)

¹⁰ Fichte még az állammal kapcsolatban is először a másképp gondolkodók érdekeit említi, és csak másodszor azt a hasznát, amely nézeteik előadásából a közösség tökéletesedése terén adódik (Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 347 (GA I,5,225)). Hasonlóképpen csak másodsorban, mintegy kiegészítésképp beszél arról, hogy a filozófus a tudósközösségen belüli közléssel „közhasznúvá” teszi a gondolatait e közösségen belül, és csak harmadsorban, homályosan utal arra, hogy a közléssel az „összességnek” is javára lehet. (Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 345 (GA I,5, 224-225)). Jól lehet az egyes hivatások gyakorlóinak kötelességeit összegezve Fichte kijelenti, hogy a „tudás embere nem egyszerűen önmaga számára kutat”, hanem a tudósközösségen keresztül az egész közösséget szolgálja (Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 454-455 (GA I,5, 302)), ez nem írja felül a tudósközösség tagjairól és tevékenységéről korábban mondottakat. A filozófus mindenekelőtt saját moralitásáért felel, amiből az önálló gondolkodás kötelessége következik. Amikor ennek érdekében elveti a szimbólumot, vezérfonal nélkül marad (Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 345 (GA I,5, 224)), és ez, nem pedig a közösség morális érdeke az, ami miatt tanult közösséget hoz létre.

moralitás előmozdításának rendes útját járják, hogy ne a már konszenzusra jutott nézeteket tekintsék minden további vizsgálat kiindulópontjának, hanem valami azzal ellentétet. Ideális esetben ugyanis az állam elég bölcs ahhoz, hogy tudja, a filozófusok és más tudósok köreiből megtalált igazság előbb-utóbb közkinccsé válik, amit akkor is akarnia kell, ha ez a szimbólum megváltoztatását jelenti, és akár az élet addigi rendjének felforgatásával is járhat. Az állam ugyanis nem más, mint a szimbólum alapján kialakított közös élet kerete, a szimbólum viszont csak a közös igazágkeresés premisszáinak foglalata, és csak annyiban az, amennyiben az adott helyen és időben közösen birtokolt igazságot fogalmazza meg. Ha a tudósközösség mélyebb, tisztább igazságot tár fel, akkor mindenki, aki őszintén keresi az igazságot, és aki életét annak megfelelően akarja berendezni, kész lesz módosítani a szimbólumot.

Amikor az állam megengedi, hogy a filozófusok szabadon vizsgálódjanak, és elvessék a szimbólumot, olyan folyamathoz járul hozzá, amelyet kis túlzással „az ész cselének” is nevezhetnénk, amennyiben az én vagy ész arra használja azoknak az individuumoknak a törekvését, amelyekben megjelenik, hogy saját célját, az általában vett (úgy is mondhatjuk, az általános) erkölcsiséget mozdítsa elő. Hiszen aki belép a tudomány tereibe, az, jóllehet közvetlenül nem az erkölcsiség saját személyén kívüli fejlődését akarja ezzel munkálni, hanem csak annak a kötelességének kíván eleget tenni, hogy saját „meggyőződés[ét] olyan önállóan, s olyan mértékben fejlessz[e] tovább, ahogyan mindenkor tud[ja]”,¹¹ tudományos tevékenyége révén kétféleképpen is visszahathat arra a morális közösségre, amelytől nézetrendszerét és – amennyiben ebből fakad – életmódját tekintve tudósként némiképp elkülönül. *Először is magánszemélyként* fog hatni. Senki nem tud ugyanis elzárkózni a tudományos közösségen kívül levőktől, és nem is szabad ezt tennie, ha pedig élethivatása elszakítja tőlük, annál inkább kell más téren keresnie velük a kapcsolatot. Hiszen aki „elkülönül, feladja célját [vagyis az erkölcsiséget általában], s teljesen közömbösé válik számára a moralitás elterjedése. Aki morális tekintetben csak önmagáról kíván gondoskodni, az még önmagáról sem gondoskodik, mert az kell legyen a végcélja, hogy az egész emberi nemről gondoskodjék.”¹² Így aztán, ha nem is filozófusként, de a filozófus is ugyanúgy, mint „mindenki – amennyiben szíven viseli a rendeltetését –,] szükségképpen arra törekszik, hogy az összes ember részesévé váljék az ő meggyőződésének.”¹³ Míg filozófusként elkülönül, magánszemélyként be fog kapcsolódni a kölcsönös meggyőzés állami folyamatába, és a többieket – kénytelen-kelletlen az általa

¹¹ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 341 (GA I,5, 220)

¹² Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 329 (GA I,5, 212)

¹³ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 336 (GA I,5, 217)

elvetett, de általánosan elfogadott premisszákból, vagyis a szimbólumból kiindulva – saját meggyőződése felé fogja terelni.¹⁴

Másodszor a filozófus ideális esetben az állam szolgálatában állva is hat a morális közösgé egészére. Egyetemi oktatóként, tudóstanárként olyan fiatalokkal foglalkozik, akik maguk is készek a szimbólumot elvető önálló gondolkodásra. Ők ugyan képzési idejük alatt a tudósgok elkülönült táborát gyarapítják, ám később többnyire visszatérnek a laikusok közösségébe, és ott hasznosítják az egyetemen tanult újszerű gondolatokat, multiplikálják a tanáruk segítségével szerzett tudást. Ezt rendszerint az állam alkalmazásában teszik, különböző hivatalokat betöltve a kormányzói tisztségtől az egyszerű lelkészig és tanítóig. E hivatali szerepükben az erkölcsiség szempontjából nézve ugyanazt csinálják, mint amit magánszemélyként bárki más is csinál: a szimbólumból kiindulva próbálják meggyőzni a közösséget a maguk igazáról, bár ez képésük következtében magasabb rendű, mint a szimbólum.

A hallgatók tanáruk vezetésével jutottak azokhoz az igazságokhoz, amelyek felé később másokat vezetnek, jóllehet azt nem tőle tanulták, hogyan lehet ezeket az igazságokat a hétköznapi embereknek továbbadni,¹⁵ hiszen tőle csak azt leshették el, hogyan lehet az önálló gondolkodásra kész hallgatóságot az igazságra vezetni. Az egyetemen másfajta oktatás zajlik, mint az alsóbb iskolákban. Az „egyetemek tudósgiskolák”,¹⁶ tudósgközösségek, ahol a filozófus tanári szerepében is filozófusként viselkedik, vagyis másokkal, köztük a hallgatókkal együtt keresi az igazságot. Az államtól persze nem azért kap fizetést, mert az igazságot keresi, hanem mert majdani hivatalviselőket nevel,¹⁷ ám ezt Fichte sajátos filozófiáfelfogása és neveléelmélete szerint éppen azért kell megtennie, hogy filozófusi munkáját, az igazság közös keresését végezve vezeti a rábízottakat. Nevelői szerepe kedvéért sem kell tehát kilépnie filozófusi létmódjából. „A katedra-előadás a tudósgújságokban való közléstől nem anyagát tekintve, csupán módszerében különbözik.”¹⁸ A filozófus állami hivatalt betöltő egyetemi tanárként is a „tanult közösség” tagjaként viselkedik, ahol mindenki saját gondolatainak a közlés és megvitatás révén való kimunkálásával és ellenőrzésével foglalkozik. Két dolgot kell ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk.

¹⁴ „lelkiismereti kötelessége, hogy a szimbólumot oktatása alapjaként kezelje, de szíve mélyén semmiképpen se higgyen benne.” (Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 340 (GA I,5,220)) Némiképp analóg ezzel, hogy nemcsak Kant, de részben még Fichte is olyan kanonikus („szimbolikus”) könyvek alapján adtak elő az egyetemen, amelyeket meghaladottnak véltek, és saját filozófiájukat azok magyarázataként fejtették ki.

¹⁵ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 348–349 (GA I,5, 226)

¹⁶ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 346 (GA I,5, 224)

¹⁷ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 348 (GA I,5, 225–226)

¹⁸ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 347 (GA I,5, 224–225)

Az egyik, hogy nem önmagáért a tudásért fáradozik. Fichte szerint ugyanis csak azért ismerünk meg, hogy cselekedhessünk. A filozófiálás célja az erkölcsiség fejlesztése. A másik, hogy itt csak a filozófus saját fejlődéséről van szó. Közvetlenül legalábbis csak arra törekszik, hogy az ész abban a konkrét és esetleges individuumban, aki ő maga, jusson közelebb a céljához, vagyis az önmeghatározáshoz, az önazonossághoz és az önállósághoz – egyszóval az erkölcsiséghez.

A filozófus csak akkor vállal *közvetlen* felelősséget valaki másért, amikor az erkölcsiséget *általában* akarja megvalósítani, tehát önmagán kívül is. Ezt azonban nem filozófusként, nem is tudóstanárként, hanem magánszemélyként teszi, és ennyiben a morális néptanítókkal kerül egy kategóriába, akiknek „az emberek tökéletesedésén kell munkálkodniok, ennél fogva előbbre kell tartaniuk, mint a közönségeseknek; a tudás embereinek kell lenniük, tudósnévelést kellett élvezniük.”¹⁹ A legfőbb különbség a filozófus és a néptanító között nem az, hogy kiknek a tökéletesedésen munkálkodnak és milyen intézményi keretek között, hanem hogy hogyan jellemezhető az a három aspektus, amelyet mindkettőjük tevékenységében megkülönböztethető, az a három szerep, amelyet mindketten betöltenek. Míg a morális néptanító magánszemélyként és az állam szolgálatában is a szimbólumból indul ki, és csak akkor tekinthet el tőle, amikor tudósként nyilvánul meg,²⁰ a filozófus csak magánemberként indul ki a szimbólumból, másik két funkciójában, az állam által fizetett tanárként is, és tudósként is elvetheti azt.

Az eddigiekben azt találtuk, hogy Fichtének az 1798-as *Az erkölcsstan rendszerében* képviselt álláspontja szerint a filozófus *filozófusként* nem vállal felelősséget a többi emberért, csak a környezetét (a filozófiából nyert belátásairól) meggyőzni kívánó *magánszemélyként*, illetve az állam szolgálatában álló *professzorként*, de így is csak tanítványai közvetítésével. Ezt az álláspontot Fichte hamarosan feladta, olyannyira, hogy egy évtizeddel később a *Beszédek a német nemzethez* szerzőjeként már nemcsak a németek érdekében volt kész *filozófusként* fellépni, hanem rajtuk keresztül az egész emberiség érdekében is. E változás hátterében több tényező is meghúzódik. Ezek közül a továbbiakban csak azzal foglalkozom, amelyik a tudományos és a népszerű filozófia viszonyáról vallott felfogásának változásával függött össze.

¹⁹ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 348 (GA I,5, 225)

²⁰ Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 457 (GA I,5,305), 349 (GA I,5, 226)

2. A POPULÁRIS FILOZÓFIA ÉS A FILOZÓFUS FELELŐSSÉGVÁLLALÁSA

Fichte pályafutása kezdetétől írt populáris filozófiai szövegeket (önálló műként vagy más művek részeként),²¹ ám a leghíresebbek, *Az ember rendeltetése*, a Berlinben 1804 és 1806 között keletkezett populárfilozófiai trilógiája (*A jelenlegi kor alapvonásai*, *A tudás emberének lényegéről s ennek megjelenéséről a szabadság területén*, *A boldog élet útmutatója avagy a vallás tana*), valamint a két évvel későbbi *Beszédek a német nemzethez* markáns különbséget mutatnak a döntően még a jénai korszakhoz köthető, hasonló műfajú szövegekhez képest. A korábbi *populáris* művek, jóllehet nem a szakmabelieknek, hanem a tágabb olvasóközösségnek szóltak, jellemzően a *tudományos* filozófiája érdekét szolgálták. Nem a tudománytan tulajdonképpeni témáit tárgyalták, hanem mintegy kívülről tekintettek rá a filozófiára. Bemutatták „a tudománytan, illetve a közönséges tudás és az e tudás álláspontján lehetséges tudományok viszonyát, [segítettek] helyes fogalmat kialakítani a rendszer[ről], megvéd[ték] a félreértésektől, és előmozdít[ották] a befogadását.”²² E szövegek mai szóval élve metafilozófiai, Fichte fogalmai szerint kritikai jellegűek voltak. Fichte olykor azt is elvitatta tőlük, hogy egyáltalán filozófiának volnának tekinthetők.²³

A korszakhatáron álló, 1801-es keltezésű *Napnál világosabb beszámoló a szélesebb közönség számára az újabb filozófia tulajdonképpeni lényegéről* nemcsak a populárfilozófiai művek korábbi típusának kitűnő példája, hanem előszavában e típus dióhéjnyi elméletét is nyújtja.²⁴ Az a mód, ahogy a tudományos filozófiát megkülönbözteti még a művelt közönség gondolkodásától is, és ahogy szinte mindenkitől elvitatja a képességet, hogy filozófiát műveljen, emlékeztet arra, ahogyan *Az erkölcsstan rendszere* állította szembe egymással a filozófusok és a laikusok nézeteit, illetve magát a filozófust és a közösség

²¹ Fichte esetében nem a legszerencsésebb populárfilozófiáról beszélni, mivel alapvetően elutasította azt az egységes jellemzéssel nehezen megragadható műfajt, amit a korszakban populárfilozófiának neveztek. E műfaj, és Fichte ún. populárfilozófiája közti különbség leírására itt nincs mód. A populárfilozófia kifejezést itt az egyszerűség kedvéért, nagyon tág értelemben használom. A fogalom értelmezéséhez lásd: Hartmut Traub: *Johann Gottlieb Fichtes Populärphilosophie 1804–1806*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1992. 18–24.

²² Fichte: Ueber den Begriff der Wissenschaftslehre oder der sogenannten Philosophie. GA I,2, 107–172; 160.

²³ Fichte: Sonnenklarer Bericht an das grössere Publikum über das eigentliche Wesen der neuesten Philosophie. GA I,7, 183–268; 189.

²⁴ Az elmélet részletes tárgyalását lásd: Christoph Asmuth: *Das Begreifen des Unbegreiflichen. Philosophie und Religion bei Johann Gottlieb Fichte 1800–1806*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1999. 33–37.

többi tagját. A hétköznapi emberek közös meggyőződése, a szimbólum, valamint az ész ehhez igazodó – kanti szóval – magánhasználatának igazságai tökéletlenebb és korlátozottabb igazságot, sőt szigorúan véve tévedést testesítettek meg a filozófus által felismert igazsághoz képest. A filozófus mint filozófus nem kommunikált a laikusokkal. Ha pedig magánemberként szólt hozzájuk, akkor szinte egy idegen világba lépett át vagy inkább ereszkedett alá: abból a szimbólumból kiindulva vitatkozott velük, amelyben a legkevésbé sem hitt.

A *Napnál világosabb beszámoló* is abban a reményben szól csak az elfogulatlan laikushoz, hogy az talán belátja, hogy a tudományos „filozófia egyáltalán nem gondolkodik vagy beszél arról, amiről ő gondolkodik és beszél, hogy soha nem mond ellent neki, mert egyáltalán nem beszél hozzá, vele és róla, hogy minden szó, amelyet talán közösen használnak, teljesen más, számára tökéletesen felfoghatatlan értelmet nyer, mihelyt e tudomány varázskörébe kerül.”²⁵ E belátásához azonban a laikusnak arra van szüksége, hogy legyen a filozófiának egy olyan ága, és ez a populáris filozófia, amely bemutatja, hogy mi a filozófia, mivel foglalkozik, és hol húzódnak a határai. Ha a laikus tudja ezt, elkerülheti, hogy méltatlanul bánjon a filozófusokkal, hogy óvatlanul a filozófia területére tévedjen, vagy hogy távolságot tartson tőle azokat, akiknek keresnivalójuk volna rajta. A köznapi gondolkodás és a tudományos filozófia ugyanis két külön területet, és Fichte számára egyértelmű, hogy az igazság a kettő közül az utóbbira esik. A transzcendentális filozófiát megelőző vagy a kortársai által művelt „eklektikus” populáris filozófia Fichte szerint éppen azért téves, mert nem vesz tudomást e két terület között húzódó határról vagy szakadékról, és „mindenkit vizsgálódni hív, aki tudja, mennyi kettő meg kettő”,²⁶ és közönységgel együtt úgy gondolja, hogy „a filozofálás éppoly természetes tevékenység, mint az evés és az ivás”.²⁷

Ez a borús, mind a laikus, mind a filozófus szempontjából kedvezőtlen kép akkor változott meg, amikor Fichte érvényesíteni kezdte emberképének egy olyan mozzanatát, amelyet korábban sem *Az erkölcsstan rendszere* elemzett fejezetében, sem a *Napnál világosabb beszámoló* előszavában nem vett számításba. Mindkét helyen úgy tűnik fel, mintha az emberek az igazról és a jóról csak a diszkurzív értelem síkján kommunikálhatnának egymással, és ennek megfelelően csak vitában és abban is csak akkor győzhetnék meg egymást, ha azonosak a premisszáik. Mivel azonban a filozófus és a laikus esetében ez a feltétel nem teljesül, e korábbi szövegek szerint a tudományos filozófiának szükségképpen ezoterikussá, a népszerű filozófiának pedig a tudományos

²⁵ Fichte: *Sonnenklarer Bericht*. GA I,7, 187.

²⁶ Fichte: *Sonnenklarer Bericht*. GA I,7, 186.

²⁷ Fichte: *Sonnenklarer Bericht*. GA I,7, 186.

filozófiáról szóló külsődleges bemutatássá kell válnia, a szimbólumnál megrekedt és a filozófiából kizáródó laikusokat pedig vagy egyáltalán nem, vagy csak áttételesen (a velük folytatott, a filozófiától idegen magánbeszélgetések keretében) lehet a filozófiában meglett igazságból részesíteni.

Fichte későbbi populárfilozófiáját az a felismerés tette lehetővé, hogy az igazhoz és a jóhoz más módon is el lehet jutni, mégpedig a mindenkiben meglevő *természetes igazságérző* révén.²⁸ Egyesekben ez olyan jól működik, hogy külső segítség nélkül, csak rá támaszkodva is képesek belátni azt, amit aztán második lépésben a filozófia eszközeivel be is bizonyíthatnak. Mások külső segítségre szorulnak, de ők sem feltétlenül filozófiai segítségre, amint ezt például az apostolok és számos későbbi keresztény példája is bizonyítja. A legbiztosabb segítség mégis a filozófustól várható, aki nemcsak belátta, hanem bizonyította és minden részletében ki is bontotta a legtöbbek által csak keresett igazságot. Korábbi álláspontját feladva Fichte most már úgy látja, hogy az igazságnak „egyedül a *mesterséges és szisztematikus kibontása*, de semmiképpen nem a tartalma vált a tudományos filozófia felségterületévé.”²⁹ Az igazság tartalma a tudományos forma nélkül is megragadható, birtokolható és közvetíthető. Olyannyira, hogy *A boldog élet útmutatója* egyenesen arra vállalkozik, hogy „a legmélyebb metafizikát és ontológiát [...] fejtegetse [...] népszerű formában”.³⁰ „A népszerű előadás közvetlenül az igazság természetes érzékéhez fordul [...]. Tisztán és egyszerűen mondja ki az igazságot, és semmi mást, csak az igazságot, ahogyan az önmagában van, [...] miközben az igazság ezen érzékének önkéntes helyeslésére számít.”³¹

A populáris filozófia új felfogásából a filozófus felelőségének új koncepciója is következik. A korábbi koncepció szerint a filozófusnak nem volt módja arra, hogy az általa felismert igazságot úgy közölje a kívülállókkal, hogy az számukra is egzisztenciális erővel bírjon, mert közös premisszák hiányában nem volt esélye meggyőzni őket. Szellemi értelemben elszigetelődött a többi embertől, és éppen a tudományos formában megragadott igazság emelt falat közékük. Ha azonban a filozófus nemcsak a diszkurzív értelmet, hanem a természetes igazságérzékét is megszólíthatja, akkor mindazt, ami tanításában valóban igaz, jó eséllyel mindenki be tudja fogadni, „aki egyáltalán képes egy könyvet megérteni.”³² Így közvetlen és biztos út nyílik számára, hogy ne csak

²⁸ Vö. Asmuth: *Das Begreifen des Unbegreiflichen*. 37–47.

²⁹ Fichte: *A boldog élet útmutatója avagy a vallás tana*. (Ford. Hankovszky Tamás) Budapest, Szent István Társulat, 2010. 30. (GA I,9, 68)

³⁰ Fichte: *A boldog élet útmutatója*. 29 (GA I,9, 67)

³¹ Fichte: *A boldog élet útmutatója*. 37 (GA I,9, 72)

³² Fichte: Az ember rendeltetése. (Ford. Kis János) In. Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 237–411; 239 (GA I,6, 145–311; 189)

magánemberként, hanem filozófusként is tegyen valamit az önmagán kívül erkölcsiségért, vagyis általában az erkölcsiséget mozdítsa elő, ne csak a sajátját, azét az esetleges individuumét, aki Fichte késői, berlini filozófiájában, ha lehet, még inkább elveszti az önállóságát és jelentőségét, mint a jénaiban. Fichte számára kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy az általában vett erkölcsiség előmozdítása mindenkinek kötelessége, de csak a későbbi koncepció mutatta fel a természetes igazságérzetet megszólító populárfilozófiát olyan eszközként, amellyel ennek a kötelességnek a filozófus mint filozófus is eleget tehet. Talán nem véletlen, hogy pályája utolsó évtizedében Fichte legfontosabb publikációi éppen a populárfilozófia körébe tartoztak.

IRODALOM

- GA – Reinhard Lauth *et al.* (Szerk.): *Johann Gottlieb Fichte Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1962–2012.
- Asmuth, Christoph: *Das Begreifen des Unbegreiflichen. Philosophie und Religion bei Johann Gottlieb Fichte 1800 – 1806*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1999.
- Fichte: Az ember rendeltetése. (Ford. Kis János) In. Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 237-411.
- Fichte: *A boldog élet útmutatója avagy a vallás tana*. (Ford. Hankovszky Tamás) Budapest, Szent István Társulat, 2010.
- Fichte: Sonnenklarer Bericht an das grössere Publikum über das eigentliche Wesen der neuesten Philosophie. GA I,7, 183-268.
- Fichte: Ueber den Begriff der Wissenschaftslehre oder der sogenannten Philosophie. GA I,2, 107-172.
- Fichte: Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre. GA I,3,311-460 és GA I,4, 1-165.
- Fichte: Entwürfe zur Recension des Aenesidemus. GA II,2, 287-314.
- Fichte: Az erkölcsstan rendszere a tudománytan elvei alapján. (Ford. Berényi Gábor) In. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. Budapest, Gondolat, 1976. 75-474.
- Fichte: J. G. Fichtes als Verfassers des ersten angeklagten Aufsatzes, und Mitherausgebers des Philosophischen Journals Verantwortungsschrift. GA I,6, 26-143.
- Traub, Hartmut: *Johann Gottlieb Fichtes Populärphilosophie 1804–1806*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1992.